

ספרים

דוד מלך ישראל, עם מרכאות ובלעדיהן

יעקב שביט

07 ביוני 2007

Essays on Ancient Israel in Its Near Eastern Contexts, A Tribute to Nadav Naaman, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, 2006, 466 pp

ספר היובל לפרופסור נדב נאמן מאוניברסיטת תל-אביב הוא בן לוויה לשלושה כרכים כבדי משקל ("ישראל הקדום ושכניו", "כנען באלף השני לפנה"ס" ו"ההיסטוריה וההיסטוריוגרפיה של ישראל הקדום"), המסכמים חלק נכבד מעבודתו המחקרית הפורייה והרבגונית (המקיפה יותר ממאתיים מאמרים) שראו אור ב-2006-2005 באותה הוצאה. המאמרים שנאספו בשלושת הכרכים הם מהתרומות החשובות לחקר ההיסטוריה של התקופה המקראית, ובמוקדם עומדים תקופת המלוכה והחיבור ההיסטורי הדו־טרונומיסטי (המשנה-תורתי), שבו מתוארת התקופה הזאת.

דרכו של נאמן במחקר ההיסטוריוגרפיה המקראית היא מופת של שילוב זהיר ומאוזן - ותמיד חדשני ומקורי - של העדות המקראית, התעודות הרלוונטיות מהמזרח הקדום והממצא הארכיאולוגי (תוך הבהרת המגבלות שלו כעדות היסטורית). והנה, נמצאו מי שמכניסים את נאמן לסד של אסכולה שהם מכנים

"אסכולת תל-אביב", וכולה פרי דמיונם הקודח. אחד מבעלי הדמיונות ההם כתב זה מקרוב כי לנאמן יש אולי חלק ב"תוכנית אב רבת שנים... הקוראת תיגר על הקמת מדינת יהודית בארץ-ישראל ועל עצם קיומה".

אך נניח לזה. המאמרים בשלושת הכרכים פורשים עולם רחב ידיים ורבגוני, המכסה היבטים רבים וסוגיות רבות ולכן צריך לדון, מצד אחד, בכל מאמר לגופו, ומצד אחר, לחשוף בכלם יחד את דרכו ושיטתו של נאמן כחוקר (ובעניינים אחדים, גם את ההתפתחות בכמה מעמדותיו ומסקנותיו). כאן אסתפק בדיון בספר היובל, שמכונסים בו מאמרים של כמה מטובי חוקרי המקרא, תולדות עם ישראל בתקופת המקרא וארכיאולוגים בדורנו, המייצגים קשת רחבה של דעות בעניין העומד על סדר היום של המחקר ומושך את רוב תשומת הלב הציבורית: מידת המהימנות של המקרא - ובעיקר הספרים ההיסטוריים יהושע עד מלכים ב' - כהיסטוריה של "ישראל הקדום" (או "ישראל בתקופת המקרא").

נאמן אינו שולל את הערך של הספרים האלה כמקור היסטורי, אלא מנסה לבחון בקפדנות את מידת המהימנות שלהם בעזרת העדויות החוץ-מקראיות. ספר היובל מצטיין בכך שפתח את שעריו לדעות שונות, ולא אחת גם מנוגדות ויריבות זו לזו. המאמרים מקיימים לא רק דיאלוג עם מחקריו של בעל היובל, אלא גם בינם לבין עצמם.

כאלה, לדוגמה, הם המאמרים של ישראל פינקלשטיין ושל עמיחי מזר. קריאה בהם מאפשרת לבחון את ההנחות, הפרשנות והמסקנות של השניים לאותו עניין. פינקלשטיין רואה בסיפור המקראי על מלכות שאול סיפור שמקורו במסורות שבעל פה שהיו נפוצות בממלכה הצפונית ("ישראל"). הן הועלו על הכתב במאה השמינית לפנה"ס, כחלק מן הפרויקט שנעשה ביהודה לקלוט

מסורות צפוניות שהביאו אתם הפליטים מממלכת ישראל, אשר נכבשה על ידי אשור, כדי ליצור עבר משותף (דעה שנאמן מערער עליה במאמרו "עלייתה של ירושלים למעמד 'העיר הראשה' בממלכת יהודה במאות הח'-הז' לפני סה"נ", ציון עא:ד, תשס"ו).

לדעת פינקלשטיין, זו דוגמה נדירה שבה העדות הארכיאולוגית מאשרת את העדות המקראית. מדובר בכתובת שנתגלתה במקדש אמון בכרנך, המדווחת על מסעו של פרעה שישק הראשון בארץ-ישראל; כלומר, סמוך לתקופה שבה פינקלשטיין קובע את זמנו של שאול (במחצית השנייה של המאה העשירית לפנה"ס), תקופה שירושלים עדיין לא עלתה לדעתו למעמד בכיר בהר יהודה ובחבל בנימין.

שאול, לדעתו, הוא בן דמותו של לבאיו מלך שכם, הנזכר בתעודות מאל-עמארנה מן המאה ה-14 לפנה"ס. כלומר, הוא "לבאיו האחרון", השליט המקומי האחרון לפני הנסיגה המצרית מכנען. ואולם, דומה כי ההשוואה בין לבאיו לשאול אינה יכולה לתרום דבר להוכחת ההיסטוריות של מלכות שאול, ובמקרה הזה, שיטת הקריאה הרגרסיווית של פינקלשטיין בשני ספריו האחרונים מגויסת לשחזור המעורר קושי: הוא מקבל את קיומם של דוד ושלמה ובד בבד מתארך את שאול לתקופה שלאחר מה שמכונה "פילוג הממלכה". יוצא מזה שדוד ושלמה מלכו בתקופה שהמקרא קובע את זמן מלכותם של מלכי יהודה שלאחר שלמה, וקובע את בירת ישראל בימי שאול בגבעון, דבר שאין לו זכר במקרא, וכל זאת על סמך הופעתה של גבעון ברשימת שישק.

לעומתו, עמיחי מזר (המייצג את "האסכולה הירושלמית") מקבל את העדות המקראית על מלכות דוד ושלמה במאה העשירית לפנה"ס, ומביא עדויות

ארכיאולוגיות המוכיחות, לשיטתו, שירושלים היתה במאה הזאת בירה של ממלכה - אף כי לא היתה עיר בירה גדולה כמתואר במקרא. לדעת מזר, רק קיומה של ממלכה מאוחדת במאה העשירית יכול להסביר את מסע שישק נגדה, ולכן "דוד" הוא המתאים להיות בן דמותו של לבאיו, שליט מקומי שניסה להגדיל את הטריטוריה שבשליטתו. לא רק מזר, אלא גם פינקלשטיין, כל אחד לשיטתו, מקבל את עדות המקרא על מלכות שאול, או על מלכות דוד, אבל כל אחד מהם מנסה להתאים אליה את המידע שבא ממקור חוץ-מקראי.

דוגמה מנוגדת לשימוש בתעודות חוץ-מקראיות מציג אמנון בן-תור במאמר העוסק בכתבי המארות, כתבים בעלי אופי מאגי-פולחני, שמקורם מסוף המאה העשרים עד המחצית השנייה של המאה ה-18 לפנה"ס. לדעתו, כתבי המארות לא מלמדים על נוכחות מצרית בכנען בתקופה הזאת ואינם משקפים את המפה היישובית בת הזמן, אלא הם מבוססים על פורמולות מקודשות שהועתקו שוב ושוב.

לתחום אחר מעביר את הקורא טריגוה נ"ד מטינגר, החוזר באופן משכנע על עמדתו (שנאמן שותף לה) כי במקדש הראשון בירושלים לא היו צלמים. מטינגר מבחין בין העדר איקוניות במקדש, תופעה מוכרת במזרח הקדום, שהיא תוצר של מנטליות, ובין עמדה אנטי-איקונית ברורה, שהיא מאוחרת והופיעה בתקופת יאשיהו ובגלות בבל ונתפשה מאז כקובעת את ההבדל העמוק בין ישראל לשכניו. לעומתו, טוען בוב בקינג, כי החזרת כלי המקדש מן הגלות לירושלים עם שבי ציון מלמדת כי ה' חזר מן הגלות כ"סוד בלתי מובן", שמיוצג על ידי דמות, איקון, או כלי פולחן.

את העמדה המכונה "מינימליסטית" מייצג בספר מאמרו של פיליפ ר' דייוויס, הרואה ב"ישראל המקראי" מבנה היסטורי שנוצר בתקופת שיבת ציון. לביסוס טענתו הוא מעלה את ההשערה שלאחר חורבן ירושלים הוחלפה ירושלים במצפה, שבנחלת בנימין, עד שירושלים שבה ותפסה את מקומה באמצע המאה החמישית לפנה"ס. סביב מצפה התנהלו חיי הנשאים בארץ-ישראל בתקופה הניאו-בבלית, ושם גם התפתחה לראשונה האידיאולוגיה הפאן-ישראלית. השבים מבבל השתלבו באוכלוסיה הנשארת ונטלו לעצמם את השם "ישראל", ואז גם נולד הצורך להמציא את "הממלכה המאוחדת" ואת "ישראל המקראי". דייוויס מכיר אפוא, מצד אחד, בקיומן של שתי הממלכות, ומקבל כעובדה את הגליית חלק מאוכלוסיית יהודה לבבל ואת חורבן המקדש, ומצד אחר מסביר את העובדה שבספרות אשר נכתבה לדעתו לאחר שיבת ציון נבחר השם "ישראל" לסמן את כלל תושבי הארץ, למרות התיאור השלילי של ממלכת ישראל בספרות הזאת. תושבי ממלכת יהודה לא כינו את עצמם כ"עם יהודה", או כ"יהודאים" (הכינוי "איש יהודי" מופיע רק במגילת אסתר), ואילו הצירוף "כל ישראל" מופיע כבר בספר יהושע, ובספרים שמואל ומלכים.

ג'ון ון סטרס תרם לספר פרק מספרו האחרון "The Edited Bible", שבו הוא בוחן את גלגולי המושג "עורך" (editor או redactor) ממחקר הספרות הקלאסית אל מחקר התנ"ך. לדעת ון סטרס מדובר במעבר מלאכותי ומטעה, והוא חוזר על עמדתו של נות (שגם נאמן מקבל אותה בחלקה), כי מחבר החיבור ההיסטורי הדויטרונומיסטי היה "היסטוריון", ולא שורה של "עורכים", וכי ההיסטוריון הזה הוא האחראי הבלעדי לשימוש במקורות השונים כבסיס ליצירה. דומה כי מדובר בעצם בוויכוח סמנטי, שכן ב"עורך" הכוונה אינה למי שמשכתב טקסט קיים, או למי שמצרף יחדיו טקסטים שונים, אלא ל"עורך" יצירתי, שמטרתו להפיק יצירה בעלת אופי אחדותי מטקסטים קודמים. ואכן,

במאמר הפותח את הספר, יאירה אמית חוזרת להדגיש את החשיבות שיש בחשיפת דרכי העריכה של אותו עורך עילאי, שהשכיל לכתוב טקסט המיועד גם לעילית המשכילה וגם לציבור רחב יותר.

הסקירה הזאת לא עשתה צדק להרבה מאמרים חשובים אחרים, כולם מאירי עיניים, הנותנים ביטוי לתחומי דיון שונים שבעל היובל תרם להם מחילו. הגיעה השעה שנדב נאמן יאזור כוח ויקים מן הלבנים הרבות האלה מבנה היסטורי שלם.